Műhely

Könyvtári digitalizálási helyzetkép

BOGNÁR Noémi Erika – HORVÁTH Adrienn – TÓTH Máté

A cikk az EMMI Közgyűjteményi Főosztálya megbízásából 2017 őszén készült „Könyvtári digitalizálási helyzetkép” című tanulmány cikkesített változata.

Bevezetés

A hazai kulturális örökség szektor előtt álló egyik legnagyobb kihívás az analóg formában lévő dokumentumok digitalizálása, a digitálisan születettek hosszú távú megőrzésének biztosítása és ezen tartalmak szolgáltatása. Mindez az elkövetkező évtizedek könyvtári, múzeumi és levéltári fejlesztéseit is nagyban meghatározza. A digitalizálás több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír: a publikus információhoz való hozzáférés feltételeinek javítása mellett a kulturális örökség hosszú távú megőrzésének biztosítása is a könyvtárak alapvető feladata. A Kormány által a 1404/2017. (VI.28.) Kormányhatározattal elfogadott a Digitális Nemzet Fejlesztési Program[1] megvalósítása során elkészült a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia[2], amelynek alapján ki kell dolgozni a Könyvtári Digitalizálási Stratégiát is. Ennek előkészítéseként országos szinten kérdőíves adatgyűjtést végeztünk azon könyvtárak körében, amelyekről feltételeztük, hogy digitalizálási tevékenységet folytatnak. Célunk volt, hogy megbízható adatokat kapjunk a könyvtárak ezen a téren tett erőfeszítéseiről és eredményeiről, valamint az előttünk álló feladatok nagyságrendjéről.

A digitalizálási tevékenységnek számos aspektusa létezik, amelyek nem vizsgálhatók egyetlen kérdőívvel. Felmérésünkben a következő kérdésekre kerestünk válaszokat:

1. Magyarországon hány helyen, milyen formában és milyen eszközparkkal folyik digitalizálási tevékenység?
2. A digitalizálási tevékenység ad hoc jelleggel vagy kidolgozott intézményi stratégiák mentén zajlik-e?
3. A digitalizálás milyen célból történik, melyek a prioritások az egyes könyvtártípusok esetében?
4. Dokumentum- és könyvtártípusonkénti bontásban

mekkora mennyiségű dokumentumot digitalizáltak az egyes intézmények és milyen nagyságrendű az előttünk álló munka?
5. Milyen formátumokban tárolják és szolgáltatják a könyvtárak a digitalizált képes és szöveges tartalmakat?
6. Tisztában vannak-e a könyvtárak az állományuk szerzői jogi státuszával, vagyis azzal, hogy digitalizálhatók, illetve szolgáltathatók-e a birtokukban lévő tartalmak?

A kutatás kérdéseinek meghatározásakor egyeztettünk az EMMI Közgyűjteményi Főosztályának munkatársaival és az Országos Széchényi Könyvtár OKR projektjének vezetőivel, valamint figyelembe vettük a valamennyi európai közgyűjteményre kiterjedő ENUMERATE felmérések[3] tapasztalatait és a párhuzamosan lefolytatott múzeumi adatgyűjtés kérdéseit is.

Mintaválasztás és módszer

A vizsgálatba a nemzeti, a szak-, a felsőoktatási, az egyházi és a nagyobb közkönyvtárakat vontuk be. A nemzeti könyvtár a könyvtári digitalizálás legjelentősebb intézménye, hiszen az Országos Széchényi Könyvtár felel a hazai írott kulturális örökség megőrzéséért. A megyei hatókörű városi könyvtárak és a nagyobb városi könyvtárak elsősorban a helytörténeti, helyismereti szempontból fontos egyedi tartalmak digitalizálása miatt jelentős szereplők, ugyanakkor a közkönyvtári területen a szolgáltatások elsődleges célja általában a lakossági igények kielégítése és nem minden tekintetben a hosszú távú megőrzés. A városi könyvtárak esetében 25 ezer fős lakosságszámnál húztuk meg a határt, az ennél nagyobb lélekszámú településekre juttattuk el a kérdőívet. A szakkönyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak a tudományos kutatás elektronikus tartalmakkal való ellátása miatt játszanak fontos szerepet a digitalizálás terén. A mintába bevontuk az egyházi könyvtárakat is, amelyek nagyon változatos funkciókat látnak el (egyházkerületek szakkönyvtárai, köz- és felsőoktatási intézmények könyvtárai), és gyakran őriznek olyan tartalmakat, amelyeknek az állományvédelmi célú digitalizálása alapvető fontosságú.

Kérdőíves vizsgálatot a kiválasztott könyvtártípusok körében 2017. július hó folyamán folytattuk le. A kérdőívet elektronikus formában küldtük ki 196 intézmény vezetőjének. Azért, hogy valamennyi nagyobb intézmény ki tudja tölteni a kérdőívet, a felhívásunkban megadott eredeti, 2017. július 24-i határidőt meghosszabbítottuk, és az adatgyűjtést csak 2017. augusztus 2-án zártuk le. Többször, rendszeresen emlékeztettük az intézményvezetőket a kitöltés fontosságára. Ebben a fázisban is nagyon sok segítséget kaptunk az EMMI Közgyűjteményi Főosztályának munkatársaitól, akikkel vállvetve buzdítottuk a sokszor szabadságon lévő intézményvezetőket az adatszolgáltatásra. Ezt követően került sor az adatok tisztítására, majd egy előzetes munkaanyag összeállítására.

Összesen 121 intézmény töltötte ki a kérdőívet (61,73%-os válaszadási arány). A válaszolók között szerepel a nemzeti könyvtár, valamennyi országos szakkönyvtár, minden nagyobb felsőoktatási könyvtár, és az összes megyei hatókörű városi könyvtár, valamint nagyobb települések városi könyvtárai, intézménytípusonként a következő bontásban

A válaszoló könyvtár típusa	A válaszoló könyvtárak száma	%
Városi könyvtár	19	15,7%
Megyei hatókörű városi és fővárosi könyvtár	20	16,5%
Szakkönyvtár	42	34,7%
Felsőoktatási könyvtár	39	32, 3%
Nemzeti könyvtár	1	0,8%
Összesen	121	100,0%

A több funkciót ellátó könyvtárak esetében kiválasztottunk egyet, amely alapján besoroltuk az intézményt. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat a megyei hatókörű városi könyvtárakkal közös csoportba tettük bele, jóllehet országos szakkönyvtárként is funkcionál. A döntésünket az motiválta, hogy a főváros könyvtára esetében a gyűjtemény és a használatok többsége is a közkönyvtári funkcióhoz köthető. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárat a felsőoktatási könyvtárak közé soroltuk, hasonlóan az egyetemi használat nagyobb volumene okán. Az egyházi könyvtárakat a szakkönyvtárak vagy a felsőoktatási könyvtárak közé soroltuk annak mérlegelése után, hogy melyik funkció a meghatározóbb. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárat szintén a felsőoktatási könyvtárak közé került.

A kitöltők 42,1%-a (51 intézmény) Budapesten mű-

ködik, több telephely esetén a központi könyvtár telephelyét vettük alapul. Nagyszámú intézmény volt Győr-Moson-Sopron és Bács-Kiskun megyéből. A kitöltő intézmények 23,1%-a (28) 0-3 főt alkalmaz, 20,7% (25) 4-9 főt, 41,3% (50) 10-49 főt, 6,6% (8) 50-99 főt, míg 8,3% (10 intézmény) bír 100 fő fölötti munkatársi létszámmal.

1. ábra
A kérdőív kitöltői megyei bontásban

Eredmények

Elektronikus dokumentumok a könyvtárak állományában

Az első kérdéseink általánosságban arra vonatkoztak, hogy a könyvtár gyűjt-e elektronikus dokumentumokat, az elmúlt egy évben folytatott-e digitalizálási tevékenységet, rendelkezik-e digitalizálási stratégiával, illetve a digitalizált dokumentumokat feldolgozza-e a katalógusában.

A válaszadók 88%-a rendelkezik elektronikus dokumentumokkal. Könyvtártípusonként vizsgálva, a nemzeti és az összes megyei hatókörű városi könyvtár állományában találhatók ilyen típusú dokumentumok. A választ adó városi könyvtárak közül 2, felsőoktatási könyvtárak közül 5, a szakkönyvtárak közül pedig 8 gyűjteményében nincs elektronikus dokumentum, azonban mindegyik országos szakkönyvtári gyűjtemény rendelkezik ilyen formátumú tartalmakkal.

Összességében elmondható, hogy a válaszadók 70%-a digitalizált az elmúlt év során. E tevékenységben a megyei hatókörű városi könyvtárak mindegyike és a nemzeti könyvtár is részt vett. A 19 városi könyvtárból 15 helyen, a 39 felsőoktatási könyvtárból 25 helyen, a 42 válaszadó szakkönyvtárból 24 helyen digitalizáltak. Az országos szakkönyvtárak esetében 91%-os a digitalizálást folytatók aránya. A kérdés az elmúlt év tevékenységére vonatkozott, amely nem zárta ki, hogy az intézmény eddigi működése során már végzett digitalizálást, továbbá, hogy rendelkezik digitalizált dokumentumokkal.

Sokkal kevesebben vannak azonban azok az intézmények, amelyek a digitalizálási tevékenységüket valamilyen stratégia mentén végzik. Az összes válaszadó mindössze 25%-a válaszolt igennel, 75%-uk még nem dolgozott ki ilyen dokumentumot. Ezen a téren a megyei hatókörű városi könyvtárak a legtudatosabbak, ezeknek az intézményeknek a körében a legmagasabb a stratégiával rendelkezők aránya (70%). A városi, felsőoktatási és a szakkönyvtárak esetében a minta alapján elmondható, hogy viszonylag kevés a stratégiával rendelkező könyvtár. Ha külön vizsgáljuk az országos szakkönyvtárakat, akkor ott magasabb (45%-os) arányszámmal találkozunk. A stratégiát 5 könyvtár a saját honlapján, nyilvánosan, 3 könyvtár a saját belső hálózatán teszi hozzáférhetővé, 2 pedig tervezi a honlapon való publikálást.

A könyvtárak 11 féle integrált könyvtári rendszert használnak, egy intézmény nem használ semmilyen programot. A kutatásban résztvevő könyvtárak körében a legelterjedtebb a Huntéka (31%) és a Cor-

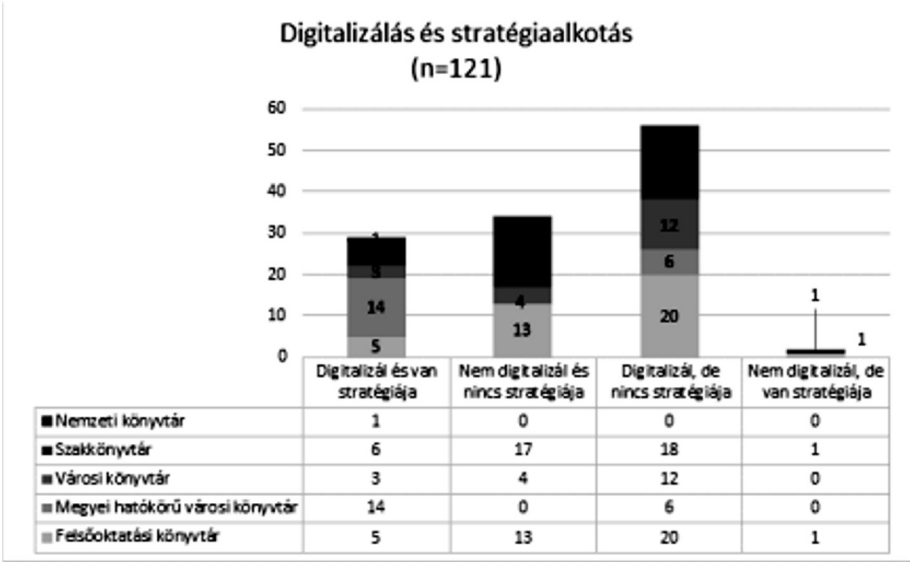

2. ábra
Digitalizálás és stratégiaalkotás

vina (24%). Saját fejlesztésű rendszerrel 2 könyvtár rendelkezik.

Azok közül az intézmények közül, amelyek rendelkeznek digitalizált dokumentumokkal, a többség (59%) fel is dolgozza a katalógusban ezeket. Ha a könyvtártípusok szerint vizsgáljuk, akkor látható, hogy a megyei hatókörű városi könyvtárak 85%-a, a városi könyvtárak 53%-a, a felsőoktatási könyvtárak 59%-a, a szakkönyvtárak 45%-a tartja nyilván a dokumentumokat az elektronikus katalógusában. Ha külön tekintünk az országos szakkönyvtárakra, akkor elmondható, hogy 2 kivételével valamennyi visszakereshetővé teszi ezeket a tételeket az integrált rendszerében.

A digitalizálás eszközei

Digitalizálni saját eszközzel és külső cég megbízá-

3. ábra
A könyvtárakban használt integrált rendszer

sával is lehet. A megkérdezett könyvtárak 94,6%-a rendelkezik valamilyen digitalizálásra alkalmas eszközzel. Közülük 53 intézménynél többféle típusú eszköz is megtalálható. A nemzeti könyvtár mellett egy megyei hatókörű városi könyvtár birtokában van a legtöbb típusú eszköz, összesen 6 féle. A válaszadók körében a legelterjedtebb a lapszkenner, 104 helyen jelölték be ezt a lehetőséget. Második legnépszerűbb a könyvszkenner és a hang vagy videó dokumentumok digitalizálására szolgáló eszköz, azonban ezek előfordulása jóval elmarad a lapszkennerekétől. Digitalizálásra szolgáló speciális fényképezőgép 16 helyen, robotszkenner pedig 3 helyszínen fordul elő. Az országos szakkönyvtárak közül csak egynek nincs digitalizáló eszköze. A könyvtárak a felsorolt eszközökön túl egyéb eszköztípust is megadhattak. Többen említették, hogy tükörreflexes fényképezőgéppel, mikrofilmszkennerrel vagy negatív szkennerrel is rendelkeznek.

A digitalizálást végző intézmények közül a többség (73%) saját eszközeivel, 27% pedig külső partner bevonásával végzi feladatát. Akik nem rendelkeznek saját eszközökkel, jellemzően nem is digitalizálnak, összesen egy intézmény válaszolta azt közülük, hogy külső céggel végez digitalizálást.

A digitalizálás állása a hazai könyvtárakban

A könyvtárakat arra kértük, hogy adják meg, összesen hány könyvvel, folyóirattal, kartográfiai dokumentummal, muzeális állománnyal, nyomtatott zenei, hang-, kép- és audiovizuális dokumentummal, kézirattal, valamint aprónyomtatvánnyal rendelkeznek, ebből mennyit digitalizáltak már, és mennyit szeretnének még digitalizálni. Nagyon sok esetben szembesültünk azzal, hogy a könyvtárak nem tudtak pontos számot megadni a gyűjteményükben szereplő dokumentumok számáról, illetve, hogy a tervek hiányában meg sem tudták becsülni, hogy mennyi dokumentumot szeretnének még digitalizálni. A legkevésbé megbízható adat a folyóiratok számában van, hiszen ott bizonyos könyvtárak lapszámokat, mások a folyóiratokat, megint mások a címek számát adták meg. A legtöbben pedig beírtak egy számot, amelyről nem tudjuk, hogy az a fentiek közül mit is jelent valójában.

A válaszadók közül a megyei hatókörű városi könyvtárak rendelkeznek a legtöbb digitalizált könyvvel (119 237), muzeális dokumentummal (127 674), nyomtatott zenei dokumentummal (3879), hangdokumentummal (218 113), és audiovizuális dokumentummal (12 790) – a nemzeti könyvtárat leszámítva.

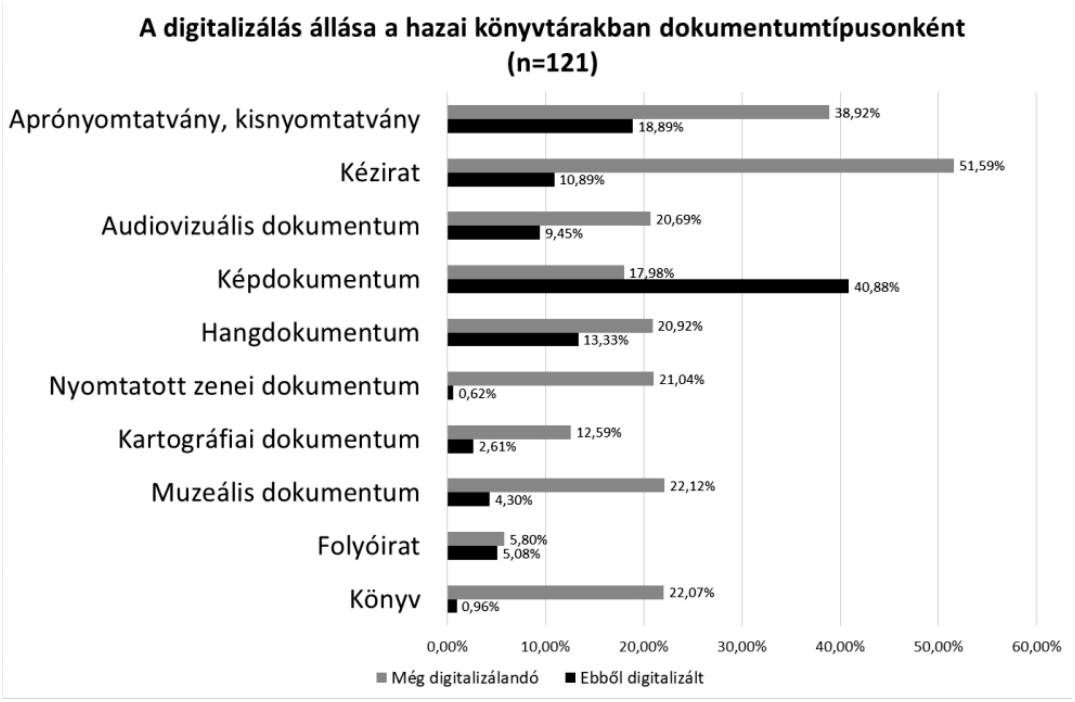

4. ábra

A már digitalizált és még digitalizálandó dokumentumok típusai

A kartográfiai dokumentumok közül a városi könyvtárak digitalizálták a legtöbbet (1809), kéziratok terén a felsőoktatási könyvtárak (29 146), apró-, és kisnyomtatványokból (231 479) és képdokumentumokból (134 321) pedig a szakkönyvtárak.
A még hátralévő, digitalizálandó anyagok közül a megyei hatókörű városi könyvtárak szeretnék a legtöbb muzeális dokumentumot (406 645), nyomtatott zenei dokumentumot (13 120), hangdokumentumot (27 800), kép- (204 051), és audiovizuális dokumentumot (52 320), valamint apró-, és kisnyomtatványt (687 018) digitalizálni. A szakkönyvtárak a legtöbb könyvet (552 165), kartográfiai dokumentumot (1276) és kéziratot (990 119).
A hazai könyvtárak digitalizált állományában az aprónyomtatványok (991 101), a képdokumentumok (764 823) és a könyvek (259 753) vannak a legmagasabb számban; míg a legkevesebb digitalizált dokumentum a nyomtatott zenei (6622), a kartográfiai (17949) és audiovizuális dokumentumok (55 392) esetében mutatkozik. Kétségtelen, hogy a legtöbb digitalizált oldal a könyvekből származik. Ha egy átlagos könyvet 300 oldalasnak veszünk, akkor az általunk felmért könyvtárakban összesen 77 millió 925 ezer 900 oldal könyv került digitalizálásra, ami 78-szor több, mint az aprónyomtatványok és 101-szerese a képdokumentumok oldalszámának (amennyiben utóbbiak esetében egy dokumentumot egy oldalasnak veszünk.) Amennyiben a becslésünk nem egészen pontos, a nagyságrendek érdemben nem változnak.
A teljes állományból még digitalizálandó tartalmak között szintén a könyvek teszik ki nagyságrendileg a legnagyobb részt. A válaszadók az apró-, és kisnyomtatványok közül 4 399 566-ot, a könyveikből 301 5691 darabot, a kéziratok közül 1 212 511-et szeretnének digitalizálni. Átlagosan 300 oldalas könyvekkel számolva még 904 millió 707 ezer 300 könyvoldal digitalizálását tervezik a könyvtárak. Ennek a teljes számnak több mint felét a nemzeti könyvtár állományának digitalizálása teszi ki. Amennyiben az aprónyomtatványokat, kéziratokat, képdokumentumokat átlagosan egy oldalasnak vesszük, akkor a digitalizálandó oldalszámok vonatkozásában az előttünk álló feladatok 99,35%-át a könyvek digitalizálása teszi ki. (Újra felhívjuk rá a figyelmet, hogy ez becsült adatokon alapul és elsősorban a nagyságrend alakulását szeretnénk ezzel hangsúlyozni.) A legkevesebb dokumentum a kartográfiai (104 455), hang-, (118 842) és audiovizuális anyagokból (126 685) kerülne digitalizálásra.

Amennyiben a könyvtárak teljes állományához viszonyítva nézzük százalékosan a fenti adatokat, akkor a képdokumentumok esetében a legmagasabb a digitalizált állomány nagysága (40,88%); ezt követik az apró-, és kisnyomtatványok 18,89%-kal, majd a hangdokumentumok 13,33%-kal. A legkevesebb a nyomtatott zenei anyagokból (0,62 %), valamint a könyvekből (0,96%) származik. A teljes állományhoz viszonyítottan, arányaiban nézve a legtöbb digitalizálásra váró dokumentum a kéziratokból (51,59%), apró-, és kisnyomtatványokból (38,92%), továbbá a muzeális dokumentumokból (22,12%) származik, a legkevesebb pedig a folyóiratokból (5,8%). Ez az adat elsősorban azzal magyarázható, hogy míg a folyóiratok sok példányban megvannak az ország különböző intézményeiben, addig az apró- és kisnyomtatványok, muzeális dokumentumok, és különösen a kéziratok jó eséllyel egyediek, így a digitalizálásuk mindenképpen kívánatos.

A digitalizálás helyzete az egyes könyvtártípusokban

A kérdőívekben beérkezett válaszok közül a digitalizáló eszközökre, az integrált könyvtári rendszerre, a digitalizált tartalmak mennyiségére és a prioritásokra vonatkozó adatokat könyvtártípusonkénti bontásban is elemeztük.

Nemzeti könyvtár

Az Országos Széchényi Könyvtár a hungarikumok elsődleges gyűjteményeként a hazai írott kulturális örökség legfontosabb intézménye, amelynek állománya szinte teljes mértékben digitalizálandó. A könyvtár a digitalizálási munkát jellemzően saját eszközeivel végzi. Rendelkezik lapszkennerrel, könyvszkennerrel, robotszkennerrel, digitalizálásra szolgáló speciális fényképezőgéppel, hang vagy videó dokumentumok digitalizálására alkalmas eszközökkel és mikrofilmszkennerrel. Az OKR projektben további eszközöket szereznek be, amelyekkel jelentősen növelhető lesz a jelenlegi teljesítmény.
A nemzeti könyvtár válaszaiból kiderült, hogy a könyveinek 2,5, a kartográfiai dokumentumainak a 7,5, a hangdokumentumainak a 22, az audiovizuális dokumentumainak pedig a 35%-a került digitalizálásra. A nemzeti könyvtárban őrzött kéziratoknak a 16,5%-a, az aprónyomtatványoknak pedig a 13%-a érhető el elektronikus formában is. A könyvdigitalizálás jelenti a nemzeti könyvtár előtt álló feladatok

legnagyobb részét. A nemzeti könyvtár valamennyi dokumentumtípusból nagyszámú páratlan értéket őriz, amelynek digitalizálása kiemelt jelentőséggel bír a kulturális örökség megőrzése szempontjából.
A digitalizálás céljai között a nemzeti könyvtár különösen fontosnak tartja az állományvédelem, a tudományos kutatás támogatása és a szolgáltatások kialakításának szempontját, nagyon fontosnak az oktatás támogatását és a kereskedelmi, üzleti használatot, fontosnak a helytörténetet valamint a kreatív újrahasznosítást.

Szakkönyvtárak

A válaszadó szakkönyvtárak közül 12 végez digitalizálási tevékenységet külső partnerek bevonásával, 18 pedig saját erőből, saját eszközeivel. A külső céggel digitalizáltató könyvtárak közül 7-nek van digitalizálásra alkalmas eszköze. A saját eszközzel rendelkező 18 könyvtárból 12 rendelkezik egynél több olyan eszközzel, amivel a dokumentumai digitalizálását meg tudja oldani. Az integrált rendszerek közül a szakkönyvtárak a Huntékát használják a legnagyobb

5. ábra
A szakkönyvtárak digitalizálási céljai

számban (16), ezt követi a Szikla (7), a Corvina (7), az Aleph (3) és a Szirén (3). Jelen van továbbá a KisTéka (2), az Olib (1) és egy esetben saját fejlesztésű szoftver. Egy könyvtár nyilatkozott úgy, hogy nem használ integrált könyvtári rendszert.
A szakkönyvtárak a digitalizálás céljaként elsősorban a tudományos kutatás támogatását, az állományvédelmet és a szolgáltatási célt jelölték meg. Legkevésbé fontos számukra a kereskedelmi, üzleti cél, a kreatív újrahasznosítás-remix, valamint a helytörténet.
A teljes állományhoz képest a szakkönyvtárak a könyveiknek csupán a 0,7%-át tették elérhetővé elektronikusan is, és még a 8,2%-áról nyilatkoztak úgy, hogy szeretnék digitalizálni. A folyóiratok esetében ezek az arányok 1,1 vs. 5,8%, a kéziratok vonatkozásában 1,29 vs. 79%, az audiovizuális tartalmak tekintetében 0,62 vs. 4,19%, a muzeális dokumentumoknál pedig 0,81 vs. 13%. A szakkönyvtárak esetében a legtöbb digitalizált dokumentum a képekből (485 425), az apró-, és kisnyomtatványokból (231 479), valamint a könyvekből (46 901) származik. A még digitalizálandó dokumentumok tekintetében a szakkönyvtárak a kéziratokat (990 119), könyveket (552 165) és az apró-, és kisnyomtatványokat (121 590) jelölték meg a legnagyobb számban. A fenti adatok azt sugallják, hogy a szakkönyvtári gyűjtemények nagy számban tartalmaznak egyedi, digitalizálásra érdemes tartalmakat, de az elérhetőségükre tett erőfeszítéseikben még igencsak a munka elején járnak.

Városi könyvtárak

A 19 válaszadó városi könyvtárból csak egy végezteti külső céggel a digitalizálást, három pedig egyáltalán nem digitalizál. Megállapíthatjuk, hogy a válaszadó, 25000 fő feletti településen levő városi könyvtárak

84%-a végez digitalizálást. A saját eszközzel digitalizálók főként lapszkennert használnak, de annak a könyvtárnak is vannak digitalizálásra alkalmas eszközei, amely külső cég szolgáltatásait veszi igénybe ehhez a munkához. A városi könyvtárak általában az intézményen belül, illetve a saját honlapjukon teszik közzé digitalizált tartalmaikat.

Mindegyik városi könyvtár rendelkezik integrált könyvtári rendszerrel, a TextLib a legnépszerűbb, ezt a válaszadók 31 %-a használja. 4-4 könyvtár dolgozik még Huntékával és Sziklával, egy intézmény pedig saját fejlesztésű rendszert használ.

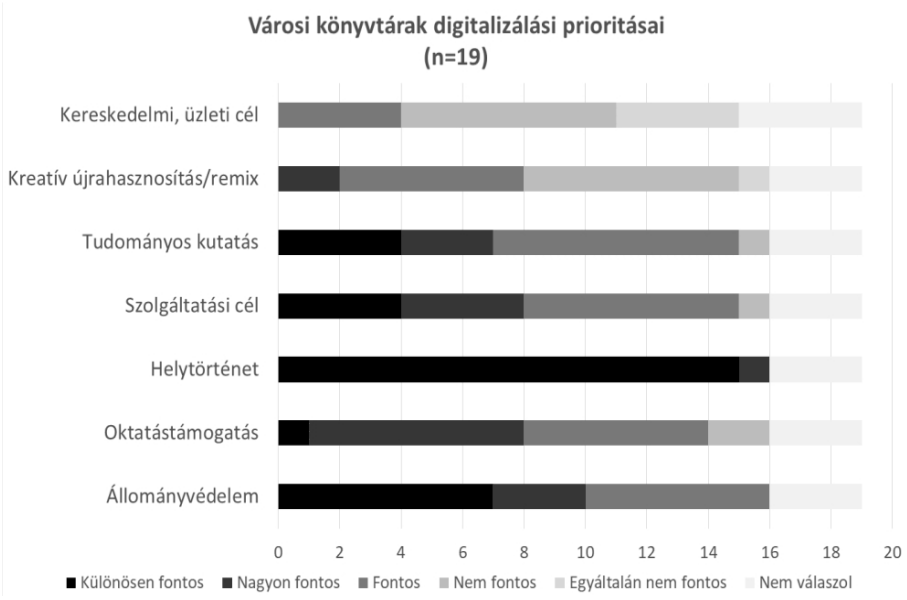

6. ábra
A városi könyvtárak digitalizálási céljai

A városi könyvtárak prioritásainak vizsgálatakor jól látható, hogy a helyi értékek megőrzését tekintik a digitalizálás legfontosabb céljának. A városi könyvtárosok véleménye meglehetősen egyöntetű volt ebben a kérdésben, hiszen a kereskedelmi, üzleti cél valamint az újrahasznosítás, remix egyetlen könyvtárigazgató szerint sem különösen fontos, ugyanakkor a helytörténet a digitalizálással foglalkozó 16 intézmény közül 15 szerint az. Az állomány védelme, a tudományos kutatás, és a szolgáltatási cél olyan szempontok, amelyek felfoghatók a helytörténeti munka különböző aspektusaiként. Kétségtelen, hogy a közkönyvtárak a helyi szempontból jelentős értéket képviselő és másutt meg nem lévő tartalmak elektronikus, online elérhetővé tételével járulhatnak hozzá leginkább a nemzet digitális emlékezetének megalkotásához. A fenti adatok alapján úgy tűnik, hogy a városi könyvtárak jól látják a szerepüket a rendszerben.

A városi könyvtárak a kép- (16 304), és hangdokumentumokból (6054), valamint az apró- és kisnyomtatványokból (5753) rendelkeznek a legtöbb digitalizált dokumentummal; míg a legkevesebb a nyomtatott zenei- (1745) és kartográfiai dokumentumokból (1809), valamint a kéziratokból (1944) készült el eddig. Abban a kérdéskörben, hogy mely dokumentumtípusokból szeretnének még digitalizálni, a városi könyvtárak a képdokumentumokat (22 484), az apró- és kisnyomtatványokat (21 823), továbbá a könyveket (10 247) jelölték meg a legnagyobb számban.

Ha százalékosan nézzük a fenti adatokat, összevetve a teljes állománnyal, akkor a városi könyvtárak eddig legnagyobb arányban a képdokumentumokat (12%) és az apró- és kisnyomtatványokat (5,26%) digitalizálták. Egységesen 2% körül van a folyóiratok, muzeális dokumentumok, nyomtatott zenei dokumentumok, audiovizuális dokumentumok, valamint a kéziratok aránya; a legkevesebb digitalizált anyag a könyvekből kerül ki (0,21%), és ezzel párhuzamosan ebből szeretnének a legkevesebbet digitalizálni, az állomány 0,49%-át. Az egész állományhoz viszonyítva főként az apró-, és kisnyomtatványokból (20%) és a képdokumentumokból (16%) szeretnének

még nagyobb arányban digitalizálni. Mindez összhangban van a helytörténeti szempontok előtérbe helyezésével.

A városi könyvtárak által közölt nagyságrendekből az tűnik ki, hogy a saját maguk számára kitűzött digitalizálási célok végrehajtásában ez az intézményi kör áll a legjobban. Ugyanakkor a célok ebben a körben a legkevésbé ambiciózusok, hiszen a városi könyvtári állományoknak csak egy igen kis része olyan, amely csak egy intézményben van meg és egyediségénél fogva célszerű lenne elektronikus formában is a használók rendelkezésére bocsájtani.

Megyei hatókörű városi és fővárosi könyvtárak

A megyei hatókörű városi és fővárosi könyvtár kategóriába kerülők mindegyike folytat digitalizálást, lamint a kreatív újrahasznosítás, remix szempontját egyáltalán nem tekintették fontosnak a digitalizálás során. Ez az intézményi kör a szolgáltatás szempontját kicsit fontosabbnak ítélte, mint a városi könyvtárak, hiszen csak ezt követi az állományvédelem és a tudományos kutatás.

A megyei hatókörű városi könyvtárak és a fővárosi könyvtár digitalizált állományát főként a hangdokumentumok (218 113), az apró- és kisnyomtatványok (216 230), és a képdokumentumok (134 321) alkotják jelenleg. A legtöbbet az apró- és kisnyomtatványokból (687 018), a muzeális dokumentumokból (406 645) és a könyvekből (281 507) szeretnék digitalizálni, míg a legkevesebb egység a kartográfiai (859), nyomtatott zenei- (13 120) és hangdokumentumok (27 800) közül kerül ki várhatóan.

Az ebbe a csoportba tartozó könyvtárak a teljes állományhoz képest a legnagyobb arányban a hang- (29%) és képdokumentumaikat (27%), valamint a kéziratait digitalizálták eddig (26%), és ezzel párhuzamosan a kéziratokat (57%), apró- és kisnyomtatványokat (51%), valamint a muzeális (46%) és képdokumentumokat (41%) jelölték meg a legnagyobb arányban, mint még digitalizálandó dokumentumtí-

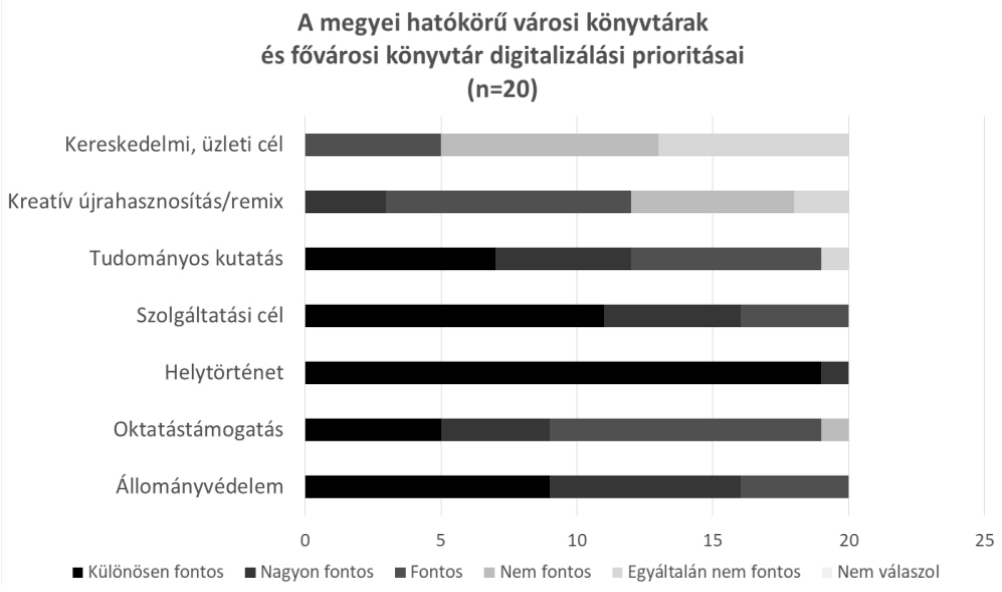

7. ábra

A megyei hatókörű városi könyvtárak és a FSZEK digitalizálási céljai

pusokat. A könyveknek 1,12%-a érhető el elektronikusan és még 2,63%-ot terveznek digitalizálni. A periodikumok esetében az arány 21 vs. 18%, azaz – a közölt számok alapján – a munka nagyobbik részével már végeztek. Ebben vélhetően nagy szerepe volt a megyei lapok digitalizálására kiírt pályázati forrásoknak, amelyekkel a megyei hatókörű városi könyvtárak éltek is, nagyon jelentős számú tételt téve elérhetővé a használóiknak.

Felsőoktatási könyvtárak

A 39 válaszadó felsőoktatási könyvtár közül 9 (23%) nem digitalizál, akik közül 4 nem rendelkezik digitalizálásra alkalmas eszközzel sem, és 5 könyvtárnak egyáltalán nincsenek digitalizált dokumentumai. A külső céggel digitalizáltató könyvtárak általában az intézményen belül és a saját honlapjukon teszik közzé a digitalizált tartalmakat, ritka az, aki kettőnél több felületen terjeszti anyagait. Annak ellenére, hogy a munkát külső céggel végeztetik, rendelkeznek digitalizálásra alkalmas eszközzel, jellemzően lapszkennerrel. A saját eszközzel digitalizáló 24 könyvtár (61,5%) közül 6 nem teszi közzé a digitalizált anyagát egyetlen felületen sem, akik viszont igen, azok zöme kettőnél több felületet használ digitalizált tartalmának terjesztésére. A saját eszközzel rendelkezők felének csupán egyfajta eszköze van a digitalizálásra (lapszkenner), legfejlettebb eszközparkkal a nagy egyetemek könyvtárai rendelkeznek. A felsőoktatási könyvtárak főként három fajta integrált rendszert használnak: Huntékát (38,5%), Alephet (30,7%) és Corvinát (25,6%), illetve 1–1 intézmény Olibet és Sziklát.

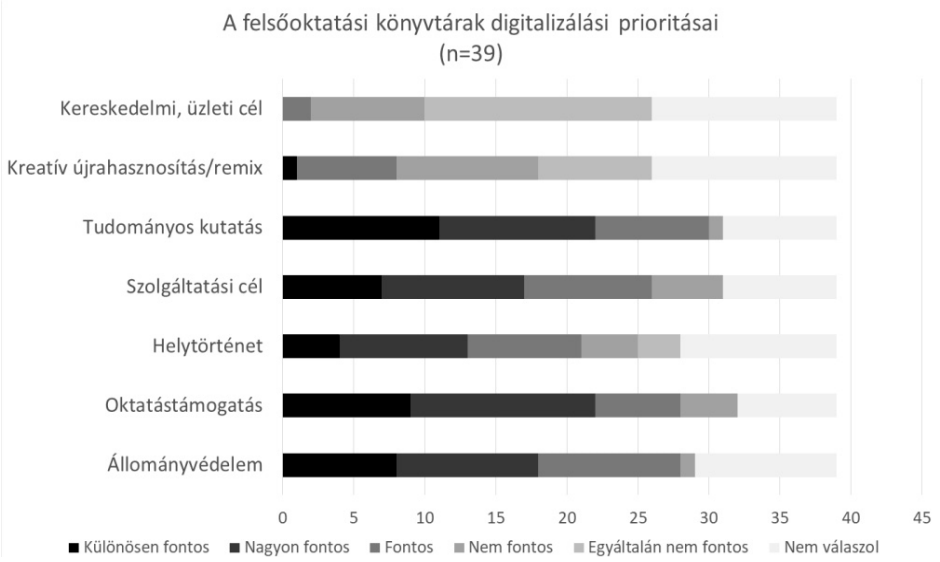

8. ábra
A felsőoktatási könyvtárak digitalizálási céljai

A digitalizálás prioritásai tekintetében a felsőoktatási könyvtárak esetében nincsenek olyan minden válaszadóra egyaránt jellemző kiemelt szempontok, mint a közkönyvtárak esetében a helytörténet, jóllehet azt gondolhatnánk, hogy az oktatás vagy a tudományos kutatás támogatása ugyanúgy valamennyi intézmény esetében egyértelműen különösen fontos elemként jelenik meg.

A felsőoktatási könyvtárak a képdokumentumokból (128 773), a könyvekből (39226) és a kéziratokból (29 146) rendelkeznek a legnagyobb mennyiségű digitalizált anyaggal. Digitalizálni a legnagyobb mennyiségben könyveket (221 772), muzeális dokumentumokat (179 485) és kéziratokat (128 685) szeretnének.

A legnagyobb hangsúly a még digitalizálandó dokumentumoknál a muzeális jellegűekre (49%), a kéziratokra (39%), valamint a képdokumentumokra (31%) esik a teljes gyűjtemény viszonylatában. A már digitalizált könyvek aránya a teljes állományon belül 0,27% és további 1,5% elektronikus elérhetővé tétele szerepel a tervek között. A folyóiratok esetében ezek az arányok 0,66 vs. 2,98%. A könyvek nagyon alacsony arányának az oka a gyűjtemények céljában keresendő. Az egyetemi oktatás támogatásához nagy példányszámban kiadott művek nem bírnak olyan egyediséggel, amelyek miatt kívánatos lenne azok

digitalizálása. Kis százalékban, a hatalmas gyűjteményekben mégis nagy számban találhatók olyan tartalmak, amelyek a nemzeti örökség megőrzése szempontjából kiemelkedő jelentőségűek.

A digitalizált tartalmak közzététele

A digitalizálási tevékenység másik oldala a tartalmak online közzététele, a dokumentumok felhasználók számára való elérhetővé tétele. Több kérdésben is vizsgáltuk, hogy a könyvtárak hol és milyen formátumokban teszik elérhetővé a digitalizált dokumentumokat.

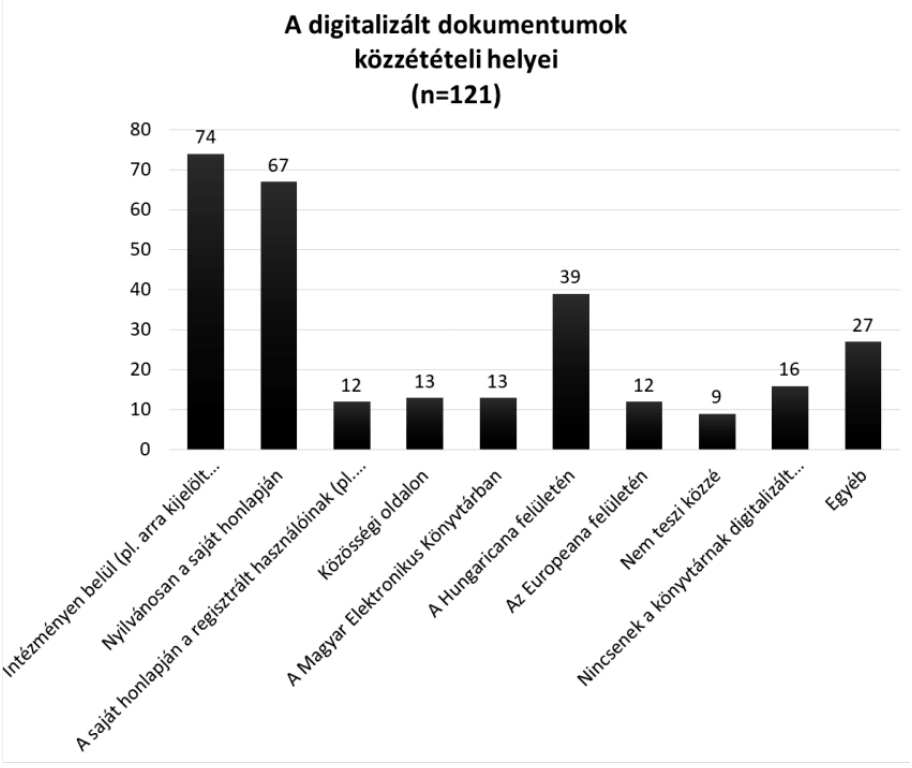

9. ábra
A digitalizált dokumentumok elérhetősége

A kérdőív által felmért könyvtárak főként az intézményen belül, valamint a saját honlapjukon, nyilvánosan teszik közzé a digitalizált dokumentumaikat, ez a válaszadók 50%-át jelenti. Kiemelkedik még a Hungaricana felületén való közzététel és az egyéb megoldások – utóbbi csoporton belül az Elektronikus Periodikai Archívumot és repozitóriumokat érdemes kiemelni. 4–5%-os arányban jelennek meg a közösségi oldalak, a Magyar Elektronikus Könyvtár felülete, az Europeana, valamint a saját honlapon korlátozott hozzáféréssel való megjelenítés, mint közzétételi fórum. A legkevesebben azt a lehetőséget jelölték meg, hogy semmilyen formában nem teszik közzé a digitalizált dokumentumaikat (3%), viszont, ha ehhez hozzávesszük azokat, akiknek nincsenek egyáltalán digitalizált dokumentumaik, akkor megkapjuk, hogy a válaszadó könyvtárak 9%-ának a felületén egyáltalán nem lehet elérni digitalizált plusz tartalmakat, vagy nem is alkalmas a könyvtár ezek online kezelésére.

Összességében megállapítható, hogy a könyvtárak jellemzően nem törekednek arra, hogy közös aggregációs szolgáltatások felületein tegyék közzé a tartalmaikat (Hungaricana, Europeana), ezzel szemben kiemelkedően magas az intézményen belül és a saját honlapokon való közzététel. Ennek az eredménye, hogy a digitalizált tartalmak jelentős része nagyon nehezen vagy egyáltalán nem visszakereshető.

A képi dokumentumok formátumaira is rákérdeztünk. A felajánlott lehetőségek közül több formátum is megjelölhető volt. A válaszadók közül 75 a képi do-

kumentumait jpg-ben, 46 pedig pdf-ben tárolja, míg csak 19% (37 válaszadó) használja a szintén képformátumú, ám veszteségmentesen tömöríthető tiff-et. A válaszadók egyötödének (35 válaszadó) egyáltalán nincsenek képi dokumentumai.

A szöveges dokumentumaikat a válaszadó könyvtárak jellemzően pdf-ben (74) és kétrétegű pdf-ben (58) tárolják, de jelentős még a jpeg-ben tárolt dokumentumok száma is (37). Legkevésbé kedvelt a txt (7) és az xml (9) formátum. 18 intézmény jelölte meg a doc formátumot, 19 pedig azt a válaszlehetőséget, hogy nem rendelkezik digitalizált szöveges dokumentumokkal. Azt a következtetést vonhatjuk le tehát, hogy a könyvtárak jelentős része a szövegeit is képformátumokban tárolja, ami lehetetlenné teszi a szövegekben való keresést, így a digitalizálás semmilyen hozzáadott értéket nem teremt a használó számára.

A közzététel szempontjából talán a legfontosabb kérdés, hogy a szerzői jogi státusz nem ismerete menynyiben gátolja a tartalmak szabályszerű elérhetővé tételét. A kérdésünk úgy hangzott, hogy becsülje meg, hogy az állománya hány százalékának ismeri a szerzői jogi státuszát. A kérdésre adott válaszok nagyon tanulságosak, annak ellenére, hogy intézményi kitöltést kértünk és ebben az esetben a válaszadó ismereteit kérdeztük. Erre nem volt kötelező válaszolni, ebből kifolyólag a kitöltők számánál kevesebb, mindösszesen 93 válasz érkezett. Egy 0–100 közötti számot kellett beírni, ami alapján a válaszadók átlagosan a gyűjteményük 64%-ának ismerik a szerzői jogi státuszát. A kérdésre a legmagabiztosabban a közkönyvtárak válaszoltak. A megyei hatókörű városi könyvtárak 78,2%-ban, a városi könyvtárak 71,3%-ban, a felsőoktatási könyvtárak 59,5%-ban, a szakkönyvtárak pedig 57,3%-ban tisztában vannak állományuk szerzői jogi státuszával.

Végül azt is megkérdeztük a válaszadóinktól, hogy a digitalizált állományuk hány százalékát teszik elérhetővé a használók számára. Vagy a szerzői jogok tisztázatlansága vagy a megfelelő szolgáltatási felület hiánya miatt előfordulhat, hogy egy intézmény nem érdekelt a tartalmainak a nyilvános közzétételében. A 121 válaszadóból 16 könyvtárban nincsenek digitalizált dokumentumok. A fennmaradó 105 válaszadó a digitalizált állományának átlagosan 73,64%-át teszi közzé a használók számára. A legmagasabb arány a megyei hatókörű városi könyvtáraknál (78,1%), majd a városi könyvtáraknál (77,65%), aztána szakkönyvtáraknál (75,61%) van, a legalacsonyabb pedig a felsőoktatási könyvtáraknál (69,27%). Megállapítható tehát, hogy a már digitalizált dokumentumok elérhetővé tételével óriási mennyiségű tartalom válhatna közvetlenül használhatóvá, hiszen az egyes intézmények nagyon nagy számú ilyen tétellel rendelkeznek.

Összegző megállapítások

Magyarországon valamennyi – kulturális örökség tartalmak szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró – nagyobb könyvtár folytat digitalizálási tevékenységet. Összességében elmondható, hogy a válaszadók 70%-a digitalizált az elmúlt év során. A megyei hatókörű városi könyvtárak mindegyike és a fővárosi könyvtár, a válaszadó városi könyvtárak 84%-a, a felsőoktatási könyvtárak 77%-a, a szakkönyvtárak 71%-a végzi ezt a típusú munkát.

A digitalizálást az intézmények döntő többsége (73%-a) saját eszközeivel, külső szolgáltató bevonása nélkül hajtja végre. A saját eszközök jellemzően nem alkalmasak tömeges digitalizálásra. A válaszadók körében a legelterjedtebb a lapszkenner. Országosan összesen 35 intézmény rendelkezik könyvszkennerrel és mindössze 3 robotszkennerrel.

A digitalizálási tevékenységet folytató könyvtárak jellemzően ad hoc módon, és nem egy kidolgozott stratégia mentén dolgoznak, ez a válaszadók 75%-át jelenti. Szükséges egy olyan meghatározó dokumentum elkészítése, amely központilag irányt mutat a könyvtáraknak a digitalizálási tevékenységük folytatásához, a munka országos szintű koordinációjához. Az általunk vizsgált könyvtártípusok közül a megyei hatókörű városi könyvtárak – beleértve a fővárosi könyvtárat is – a legtudatosabbak ezen a téren, 20-ból 17-en (70%) rendelkeznek digitalizálási stratégiával. Jóllehet a későbbiekben bekért stratégiák, igen változó színvonalúak, de önmagában a tervek írásba foglalása is fontos lépés. Ha külön vizsgáljuk az országos szakkönyvtárakat, akkor ott 45%-os arányszámmal találkozunk. Ezeknek a könyvtáraknak a többsége (59%) fel is dolgozza a katalógusban a digitalizált dokumentumokat.

A digitalizálás célrendszerét vizsgálva az egyes intézmények által kitűzött prioritások illeszkednek a könyvtártípusok küldetéséhez. A területi ellátásért felelős közkönyvtárak (megyei hatókörű városi, fővárosi és városi könyvtárak) a helytörténeti szempontot abszolút kiemelt fontossággal kezelik, ezt követi az állományvédelem, a szolgáltatás és a tudományos kutatás. A szakkönyvtárak esetében a tudományos kutatás és az állományvédelem a legfontosabbak.

A felsőoktatási könyvtárak esetében a kutatás és az oktatás támogatása mellett a szolgáltatás és az állományvédelem a legfontosabbak. A kereskedelmi, üzleti szempontok, valamint a kreatív újrahasznosítás, remix a nemzeti könyvtár kivételével nem jelenik meg prioritásként a hazai könyvtárakban.

A válaszadó intézmények teljes állományából még digitalizálandó tartalmak között a könyvek teszik ki oldalszám szerint (99,35%) a legnagyobb részt. Ennek a teljes számnak több mint felét adja a nemzeti könyvtár állományának digitalizálása. A könyvek mellett a nemzeti könyvtár valamennyi dokumentumtípusból nagyszámú páratlan értéket őriz, amelynek digitalizálása kiemelt jelentőséggel bír a kulturális örökség megőrzése szempontjából.

A megkérdezett könyvtárak a képi dokumentumaik zömét jpg-ben, a szöveges dokumentumaikat főként pdf-ben és kétrétegű pdf-ben tárolják. A kérdőív által felmért könyvtárak főként az intézményen belül, valamint a saját honlapjukon keresztül, nyilvánosan teszik közzé a digitalizált dokumentumaikat. Ezenkívül a Hungaricana felületén való közzétételt, valamint az egyéb megoldásokat, úgy mint az Elektronikus Periodika Archívumot és repozitóriumokat érdemes kiemelni. Azonban összességében megállapítható, hogy a könyvtárak jellemzően nem törekednek arra, hogy közös aggregációs szolgáltatások felületein tegyék közzé a tartalmaikat (Hungaricana, Europeana).

A válaszadók átlagosan a gyűjteményük 64%-ának ismerik a szerzői jogi státuszát. A digitalizált állománynak átlagosan 73,64%-át teszik közzé a használók számára az intézmények.

Irodalom

1404/2017. (VI. 28.) Korm. határozat a Digitális Nemzet Fejlesztési Program megvalósítása során elkészült Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégiáról https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A17H1404.KOR&timeshift=fffffff4&txtreferer=00000001.TXT (letöltve: 2018. 01. 19.)

Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia 2017-2025. http://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/K%C3%B6zgy%C5%B1jtem%C3%A9nyi%20Digitalizl%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_2017-2025.pdf (letöltve: 2018. 01. 19.)

Nauta, Gerhard Jan - van den Heuvel, Wietske: Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2015 http://enumeratedataplatform.digibis.com/reports/survey-report-on-digitisation-in-european-cultural-heritage-institutions-2015/detail (letöltve: 2018. 01. 19.)

Stroeker, Natasha – Vogels, René – Nauta, Gerhard Jan – de Niet, Marco (2013) Report on the ENUMERATE Thematic Surveys on Digital Collections in European Cultural Heritage Institutions 2013 http://www.enumerate.eu/fileadmin/ENUMERATE/documents/ENUMERATE-Thematic-Survey-2013.pdf (letöltve: 2018. 01. 19.);

Stroeker, Natasha – Vogels, René (2012) Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2012

http://www.enumerate.eu/fileadmin/ENUMERATE/documents/ENUMERATE-Digitisation-Survey-2012.pdf (letöltve: 2018. 01. 19.);

Stroeker, Natasha – Vogels, René (2014) Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2014 http://www.enumerate.eu/fileadmin/ENUMERATE/documents/ENUMERATE-Digitisation-Survey-2014.pdf (letöltve: 2018. 01. 19.)

Jegyzetek

1 1404/2017. (VI. 28.) Korm. határozat a Digitális Nemzet Fejlesztési Program megvalósítása során elkészült Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégiáról https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A17H1404.KOR&timeshift=fffffff4&txtreferer=00000001.TXT

2 Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia 2017-2025. http://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/K%C3%B6zgy%C5%B1jtem%C3%A9nyi%20Digitalizl%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_2017-2025.pdf

3 Stroeker, Natasha – Vogels, René (2012) Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2012 (letöltve: 2018. 01. 19.); Stroeker, Natasha – Vogels, René – Nauta, Gerhard Jan – de Niet, Marco (2013) Report on the ENUMERATE Thematic Surveys on Digital Collections in European Cultural Heritage Institutions 2013 http://www.enumerate.eu/fileadmin/ENUMERATE/documents/ENUMERATE-Thematic-Survey-2013.pdf (letöltve: 2018. 01. 19.); Stroeker, Natasha – Vogels, René (2014) Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2014 http://www.enumerate.eu/fileadmin/ENUMERATE/documents/ENUMERATE-Digitisation-Survey-2014.pdf (letöltve: 2018. 01. 19.); Nauta, Gerhard Jan - van den Heuvel, Wietske: Survey Report on Digitisation in European Cultural Heritage Institutions 2015 http://enumeratedataplatform.digibis.com/reports/survey-report-on-digitisation-in-european-cultural-heritage-institutions-2015/detail (letöltve: 2018. 01. 19.)

Beérkezett: 2018. január 19.